

Дмитрієва Л. В.,
ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Харківського національного університету внутрішніх справ

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД У РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНИМИ

THE SITUATIONAL APPROACH IN VIOLENCE INVESTIGATION MADE BY MINORS

Розглянуто проблеми типізації слідчих ситуацій у теорії криміналістики. Запропоновано авторський варіант формування типових слідчих ситуацій у методиці розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми. Розроблено програми дій слідчого у виокремлених слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування.

Ключові слова: криміналістична методика, згвалтування, злочинність неповнолітніх, розслідування злочинів, слідчі ситуації.

Рассмотрены проблемы типизации следственных ситуаций в теории криминалистики. Предложен авторский вариант формирования типичных следственных ситуаций в методике расследования изнасилований, совершенных несовершеннолетними. Разработаны программы действий следователя в выделенных следственных ситуациях первоначального этапа расследования.

Ключевые слова: криминалистическая методика, изнасилования, преступность несовершеннолетних, расследование преступлений, следственные ситуации.

Problems of typification of investigatory situations in theory of criminology. The author's variant of formation of typical investigative situations in the methodology of the investigation of rapes committed by juveniles. The developed program of actions of the investigator in a dedicated investigative situations at the initial stage of the investigation.

Key words: forensic methods, rape, criminality of minors, investigation of crimes, investigation of the situation.

Постановка проблеми. За даними кримінологів кількість згвалтувань, вчинених неповнолітніми, постійно зростає. Крім того, від загальної кількості згвалтувань такі злочини становлять близько половини [1, с. 1–3]. Вказана ситуація зумовлює необхідність розробки ефективної методики розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми.

Наголосимо, що на початковому етапі розслідування злочинів, як правильно зазначає Т.С. Волчецька, майже завжди наявна формаційна невизначеність, яка породжує низку ситуацій, що потребують їх усвідомлення та оперативного вирішення [2, с. 126].

У свою чергу, А.Ф. Волобуєв відзначає, що розслідування кожного злочину проходить під впливом окремих факторів, які тим чи іншим чином впливають на слідчі ситуації та детермінують черговість і особливості проведення слідчих (розшукових) дій. Так, процес розслідування залежить від обсягу наявних доказів, поведінки окремих учасників, своєрідності місця, часу, навколишньої обстановки та іншої криміналістичної інформації [3, с. 200].

Таким чином, традиційно в структурі окремої криміналістичної методики більшість криміналістів виділяє типові слідчі ситуації й зумовлені ними оптимальні програми організації розслідування. Не є виключенням методика розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слідча ситуація як категорія понятійного апарату науки криміналістики привертає значну увагу вчених і практиків. Її проблемам присвячено низку монографічних робіт, дисертацій, наукових статей. Так, проблеми слідчих ситуацій були предметом дослідження в робо-

тах Р.С. Белкіна, С.В. Великанова, Т.С. Волчецької, В.К. Гавла, І.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкіна, В.А. Журавля, В.О. Коновалової, О.Н. Колесниченка, В.П. Корж, В.О. Малярової, М.В. Салтевського, А.В. Старушкевича, Р.Л. Степанюка, В.Т. Танасевича, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інших.

Однак сьогодні залишаються дискусійними питання щодо визначення поняття слідчої ситуації, її структури, класифікації. Водночас не дослідженими є також проблеми розробки типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми.

Тому метою цієї статті є визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми, та розкриття відповідних їм алгоритмів дій слідчого.

Виклад основного матеріалу. Аналіз криміналістичної літератури дає змогу стверджувати, що існує кілька напрямів у визначенні слідчої ситуації. Так, одні вчені розглядають слідчу ситуацію як сукупність інформації, яка характеризує стан слідства без урахування обстановки, умов, у яких воно проходить (В.К. Гавло, О.М. Васильєв). Інші характеризують слідчу ситуацію переважно як обстановку, у якій здійснюється розслідування (Р.С. Белкін, В.І. Шиканов). Треті визначають її як сукупність доказової, тактичної, методичної, організаційної інформації, включаючи до її складу окремі елементи обстановки, у якій ведеться розслідування (І.Ф. Герасимов, М.О. Селиванов, М.П. Яблоков).

Не вдаючись до дискусій, зауважимо, що ми підтримуємо позицію тих дослідників, які визначають слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов – стану та обстановки розслідування, сприйня-

тих, оцінених і використаних слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [4, с. 35].

Окрім того, ми погоджуємося з Т.С. Волчецькою в тому, що ситуаційний підхід дає змогу здійснити діагноз ситуації для вирішення головних завдань, сформулювати цілі та шляхи їх досягнення, визначити фактори, що впливають на ухвалення рішень слідчого, розробити альтернативи дій [5, с. 19].

У свою чергу, М.П. Яблоков та В.Ю. Шепітько правильно наголосили на тому, що типізація слідчих ситуацій дає змогу не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але й висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії; визначити шляхи подальшого розслідування; окреслити оптимальний набір слідчих (розшукових) дій; вибирати такі тактичні прийоми, які є найбільш оптимальними, та звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого [6, с. 13–14; 7, с. 107].

Розглядаючи види типових слідчих ситуацій, відзначимо, що в юридичній літературі вони класифікуються за різними підставами. Зокрема, Л.Я. Драпкін залежно від складності поділяє слідчі ситуації на прості і складні. Автор визначає, що залежно від кількості, характеру і змісту формуючих факторів усі складні слідчі ситуації можна диференціювати на: проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно неупорядковані та комбіновані (змішані ситуації) [8, с. 98].

Іншу позицію висловлює С.В. Великанов, який до критеріїв класифікації слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів відніс: особливості категорії кримінальних проваджень залежно від специфіки розслідуваних злочинів (клас, група, вид); особливості криміналістичної характеристики певних видів злочинів, що враховуються в їх розслідуванні; особливості стадії досудового провадження у кримінальних справах, процесуальних дій [4, с. 86].

Проаналізувавши різні класифікаційні системи слідчих ситуацій, Р.С. Белкін дійшов висновку, що обґрунтованим є їх розподіл на типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні і конфліктні (з подальшим їх поділом). Автор запропонував як підставу для загальної класифікації слідчих ситуацій виділяти її якісну характеристику й поділив усі слідчі ситуації на сприятливі і несприятливі для процесу розслідування [9, с. 143–144].

Аналіз криміналістичної літератури дає змогу стверджувати, що в основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування можуть бути покладені різноманітні критерії: 1) обсяг і зміст даних, що лежать в основі відкриття кримінального провадження; 2) визнання злочинцем своєї вини і бажання співпрацювати з органами слідства; 3) кількість можливих співучасників злочину; 4) відносини, що склалися між учасниками розслідування; 5) джерело інформації про вчинений злочин.

Досліджуючи типові слідчі ситуації в розслідуванні зґвалтувань, Л.В. Пономарьова визначила фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають на хід розслідування. Так, до об'єктивних факторів належать:

- багатоплановість слідчих ситуацій;
- нестійкий показник кількості співучасників;
- багатоплановість соціально-психологічного портрету, вік, кількість потерпілих [10, с. 83].

До суб'єктивних факторів науковець віднесла:

- особливості поведінки потерпілих, свідків, підозрюваних до, в момент і після вчинення зґвалтування;
- рівень професійної підготовки слідчих та їх спеціалізацію;
- форму практичної організації взаємодії слідчого з оперативними підрозділами [10, с. 83].

Крім того, Л.В. Пономарьова визначає також фактори, що можуть впливати на тактику розслідування: повнота інформації, що характеризує особистість потерпілої; правдивість показань свідків; особливості поведінки співучасників злочину; відносини батьків потерпілої та підозрюваного [10, с. 83].

Аналіз криміналістичної літератури щодо питань типізації слідчих ситуацій в розслідуванні зґвалтувань дає змогу стверджувати, що більшість криміналістів на початковому етапі розслідування таких злочинів виділяє дві типові ситуації: 1) злочин вчинений особою, яка знайома з потерпілою; 2) злочин вчинений особою, яка не знайома з потерпілою (В.П. Бахін, І.М. Лузгін, А.Г. Філіпов).

Окрім вищевказаних, залежно від джерела вихідної інформації дослідники виділяють такі типові слідчі ситуації: 1) затримання по гарячих слідах; 2) інформація про зґвалтування отримана від родичів потерпілої; 3) інформація про зґвалтування надійшла з лікарні, куди була доставлена потерпіла; 4) безпосереднє виявлення зґвалтування працівниками правоохоронних органів [10, с. 96].

Цікавою також є класифікація типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зґвалтувань за суб'єктом злочину:

- 1) зґвалтування вчинене однією особою;
- 2) зґвалтування вчинене групою осіб;
- 3) зґвалтування вчинене підлітком(ми);
- 4) зґвалтування вчинене дорослим;
- 5) зґвалтування вчинене групою осіб, куди входили дорослі та неповнолітні [10, с. 97].

У юридичній літературі виділяють також слідчі ситуації за кількістю потерпілих:

- 1) зґвалтування вчинено відносно однієї особи;
- 2) зґвалтування вчинено відносно кількох осіб;
- 3) потерпілими від зґвалтування є малолітні (неповнолітні), особи похилого віку чи інваліди [10, с. 98].

Залежно від давності звернення до правоохоронних органів виділяють такі типові слідчі ситуації:

- інформація про зґвалтування надійшла до правоохоронних органів через тривалий час;
- інформація про зґвалтування отримана правоохоронними органами відразу після його вчинення [10, с. 96–97].

Безумовно, наведені типові слідчі ситуації в розслідуванні зґвалтувань є важливими для процесу розслідування таких злочинів, у тому числі й вчинених неповнолітніми.

На наш погляд, із врахуванням практики розслідування досліджуваних злочинів на початковому етапі

розслідування доцільно виділити такі типові слідчі ситуації:

1. Зґвалтування вчинено однією особою (групою неповнолітніх), яка (які або один з них) знайома(і) з потерпілою. Так, близько 21:00 13 листопада 2012 року група неповнолітніх, які були знайомі з неповнолітньою потерпілою, вчинили зґвалтування за місцем проживання одного із гвалтівників [11]. Як зазначалося в криміналістичній літературі, основним напрямом розслідування в такій ситуації є належна фіксація встановлених фактичних даних, висунення та перевірка версій про подію злочину та всіх обставин його вчинення [12, с. 142].

2. Зґвалтування вчинено одноосібно (групою неповнолітніх), і потерпіла не знайома з гвалтівником(ми). Наприклад, неповнолітня потерпіла 18 вересня 2010 року близько 23:00 була зґвалтована із застосуванням фізичного насильства двома раніше незнайомими їй неповнолітніми хлопцями, які перебували у стані алкогольного сп'яніння [13]. У цій ситуації основним напрямом доказування є встановлення осіб, які вчинили злочин [12, с. 144].

Викладені типові слідчі ситуації дають змогу провести алгоритмізацію процесу розслідування на початковому етапі розслідування.

На підставі проведеного дослідження та відповідної слідчої практики у першій ситуації алгоритм початкового етапу розслідування може складатися із таких дій: допит потерпілої; огляд місця події; судово-медична експертиза потерпілої; виїмка у потерпілої одягу та його огляд; допит свідків-очевидців; допит свідків; установлення додаткових свідків і їх допит; затримання підозрюваного(их) та його(їх) допит; освідчення підозрюваного(их); огляд одягу підозрюваного(их); звернення до слідчого судді з поданням на отримання дозволу на проведення обшуку за місцем проживання

підозрюваного(их); проведення обшуку; звернення до слідчого судді про накладення арешту на те майно, яке вилучене в ході обшуку й не позначене в дозволі на його проведення; відібрання зразків для експертизи; призначення судових експертиз; проведення слідчих експериментів за участю як підозрюваного, так і потерпілої.

У другій ситуації послідовність дій слідчого буде іншою. Перш за все необхідно встановити особу злочинця та затримати його, а потім вже викривати у вчиненому злочині. Наголосимо на тому, що важливе значення відіграє в цій ситуації здійснення ефективної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами щодо встановлення підозрюваного та його затримання. Алгоритм початкового етапу розслідування в цій ситуації буде складатися з таких дій: допити потерпілої та її освідчення; вилучення одягу потерпілої та його огляд; огляд місця події; призначення судово-медичної експертизи потерпілої та її одягу; проведення слідчих (розшукових) дій щодо встановлення особи злочинця.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що на початковому етапі розслідування зґвалтувань, вчинених неповнолітніми, найчастіше мають місце такі типові слідчі ситуації: 1) зґвалтування вчинено однією особою (групою неповнолітніх), яка (які або один з них) знайома(і) з потерпілою; 2) зґвалтування вчинено одноосібно (групою неповнолітніх), і потерпіла не знайома з гвалтівником(ми).

Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування зумовлюють зміст і спрямованість організації розслідування, що відображається у відповідних рекомендаціях для слідчого.

Перспективами подальших досліджень є розроблення засобів і методів криміналістичної профілактики розглянутих злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дьордяй В.І. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ зґвалтувань, вчинених неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.І. Дьордяй ; Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 20 с.
2. Волчечкая Т.С. Криміналістическая ситуалогия : [монографія] / Т.С. Волчечкая ; под ред. проф. Н.П. Яблокова. – Москва–Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с.
3. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А.Ф. Волобуєв. – Харків, 2001. – 427 с.
4. Великанов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. ... кан. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.В. Великанов. – Харків, 2002. – 218 с.
5. Волчечкая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : [учеб. пособие] / Т.С. Волчечкая. – Калининград : Калинингр. ун-т, 1999. – 74 с.
6. Яблоков Н.П. Следственные ситуации в методике расследования и их оценка / Н.П. Яблоков // Вестник Московского университета. Сер. «Право». – 1983. – № 5. – С. 11–15.
7. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики : [монографія] / В.Ю. Шепитько. – Харьков : Гриф, 2002. – 256 с.
8. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций / Л.Я. Драпкин. – Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1987. – 168 с.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т / Р.С. Белкин. – М. : Юрисъ, 1997. – Т. 3. – 346 с.
10. Пономарева Л.В. Методика расследования изнасилований / Л.В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
11. Вирок Верховнодніпровського районного суду Дніпропетровської області від 17 червня 2014 року по справі № 178/239/13-к. Номер провадження 1-кп/173/45/2014 // Верховний Суд України: інформаційний сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39441157>.
12. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В.К. Гавло. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1985. – 333 с.
13. Вирок Тетіївського районного суду Київської області від 14 лютого 2011 року по справі № 1-14 // Верховний Суд України: інформаційний сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14071636>.